

Exilul și nostalgia satului românesc

Mihaela Albu

„Ni-i dor de câmp, de cumpene, de turmă,
până ne-ajunge ceasul cel din urmă
și clipa ce ne leapădă de țară...”
Zahu Pană (*Exilații*)

Abstract

Some of the most important intellectuals who managed to escape from the communist Romania spent in exile a life full of pain and longing for the lost country.

Thus, in their literary work we can read many recollections about the home land. One of those intellectuals was Vintila Horia, the writer who gained the prestigious Goncourt prize. In his diary, in his memoirs or letters, he often referred to Romania, to the Romanian villages where he spent some years during his childhood and early youth.

In our paper we highlight the most relevant paragraphs from his *memoires* and from *Journal d'un paysan du Danube*, connecting also his memories with those of another Romanian writer from exile, N. Stroescu-Stînisoara.

Key words: Vintilă Horia, exile, intellectuals, Romanian villages, traditions.

Introducere: Fenomenul exilului la români

Exilul este „un fenomen încheiat din punct de vedere istoric” în opinia Evei Behring, o cercetătoare germană care s-a aplecat asupra fenomenului exilului românesc.¹ Dar această afirmație nu poate fi considerată un adevăr decât dacă privim expatrierea din unghi de vedere exclusiv politic. „Asuprire, urmărire politică, discriminare, închisoare și amenințare cu închisoarea, interdicție de publicare și cenzură – cu alte cuvinte motive politice și cultural politice pentru expulzare sau pentru a lua propria decizie de părăsire a țării, toate acestea ni se par determinante indispensabile pentru definirea *exilului*”, continua Eva Behring². O aceeași accepțiune dată exilului o întâlnim și la alți analiști ai fenomenului, cum sunt Gabriel Dimisianu, în articolul „Exilul din exil”, „România Literară”, 25.06. - 1.07. 1997, sau Adrian Marino în mai multe lucrări. La exilul „asumat din rațiuni de ordin politic” determinat de „utopia negativă” a celor 50 de ani de comunism se referă și Ștefan Stoenescu în „Destin poetic românesc: 1944-2004 – în Statele Unite și Canada”.³

¹ v. Eva Behring, *Scriitori români din exil. 1945-1989*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2001, p. 9.

² *op. cit.*, p. 12.

³ v. Prefața la vol. *Timpul – rană sângerândă. Poeți români în Lumea Nouă*, Criterion Publishing, București, 2006, p. v.

Cei siliți de istorie să părăsească țara de origine din motive politice constituie numai un „fragment” dintre cei care au fost obligați de alte circumstanțe sau au ales ei înșiși să trăiască pe alte coordonate geografice.

Exilul înseamnă așadar expatrierea pe motive politice, întoarcerea devenind un real pericol pentru cel plecat, *fugit*, în terminologia ideologiei comuniste, pericolul pierderii libertății sau chiar al vieții.

Intelectualii români care au reușit să emigreze în țările libere de comunism au fost cei care au realizat în mod autentic o permanentizare în plan cultural, reînnoind în alt teritoriu firele înfloritoare perioade interbelice de acasă. Ne referim așadar la exilul propriu-zis, cel de după 1945 și până la revoluția din 1989, când cei aflați departe de țară ajunseseră, în ciuda diferențelor de păreri, să înfăptuiască în plan politic și cultural „un exil aproape unitar și solidar”, după cum îl caracteriza Virgil Ierunca într-o convorbire cu Octavian Paler și publicată de către editori în continuarea paginilor din jurnalul său.⁴

În ceea ce-i privește pe scriitori și jurnaliști se va observa totodată o vastitate a preocupărilor, o diversitate a problematicilor abordate, o neobosită activitate de promovare a culturii române în locul de adopție, ca și o constantă încercare de menținere în tiparele limbii materne, în paralel, desigur, cu integrarea cultural-lingvistică în noul spațiu.

Nostalgia locurilor natale, dorul de patrie, de familie, de prieteni au fost însă sfâșietoare. În tot ceea ce au scris, în tot ce au înfăptuit cultural în exil și-au exprimat acest dor, fie direct, în vers, eseu sau proză, fie indirect, prin înființarea de publicații cu titluri cu trimitere clară la acesta – *Ființa românească*, *Dorul*, *Cuvântul românesc*, *Luceafărul*, *Vatra* ș.a.

Nu rareori dorul de țară se concretizează în rememorarea satului românesc, a unor locuri specifice, a tradițiilor legate de acel loc, a amintirilor învăluite în aburi de firească utopie.

Am ales pentru ilustrarea temei anunțate o personalitate a exilului românesc: Vintilă Horia, autorul celebrului roman, cu titlu de asemenea semnificativ, *Dumnezeu s-a născut în exil*, dar și a unor volume de versuri, eseuri, jurnale și memorii în care transpare adesea dorul de pământul țării. Desigur, selecția este subiectivă, căci pe aceeași temă ar fi putut fi evocați Vasile Posteuca, poetul reprezentativ al micării *Iconar*, Zahu Pană, un aromân trecut prin închisorile comuniste și exilat apoi în Statele Unite, autor al unor mișcătoare poeme pe tema nostalgiei față de locurile în care trăise, scriitorul Stroescu-Stînișoară (care evocă adesea Gorjul și Vâlcea în jurnalul său) ș.a.

⁴ Virgil Ierunca, *Trecut-au anii*, Editura Humanitas, 2000, p. 351.

Vintilă Horia – scurte date biografice

Scriitorul român Vintilă Horia, încă destul de puțin cunoscut în România, faimos în Europa, în special după câștigarea prestigiosului premiu Goncourt pentru romanul, scris direct în limba franceză, *Dumnezeu s-a născut în exil*, scria:

„Sunt un om al toamnei, născut în plin război mondial. /.../ Am intrat în viață în clipa în care toamna nu-și încheiase încă ciclul, într'un sat din sudul Olteniei”.

Așa se autodefinia scriitorul Vintilă Horia în însemnările din 11 noiembrie 1964, date publicității sub titlul semnificativ *Journal d'un paysan du Danube*.

În fapt, Vintilă Horia (Caftangioglu) s-a născut în Oltenia, la Segarcea, într-o locuință de pe Domeniile Regale (tatăl său fiind inginer agronom) în 18 decembrie 1915. „Prin ascendența paternă se trăgea din aromâni, iar din partea mamei – moldoveancă, avea și o rădăcină poloneză”, aflăm din notele biografice pe care le inserează Mihai Neagu Basarab în articolul intitulat „A (re)deveni român”.⁵

Cum, foarte curând după nașterea sa, România intra în război, iar tatăl se afla pe front, mama își ia copilul și pleacă din Oltenia. „Exilul meu începe deci la vârsta de opt luni. Alt fapt înscris limpede în propria mea istorie”, va scrie el în jurnal, considerând această primă desrădăcinare de locul nașterii drept fapt premonitoriu pentru ceea ce va urma.

Fiind atașat de presă la Roma și apoi la Viena, în 1944 este internat în lagăr de către germani. Eliberat, decide să rămână în exil, anticipând viitorul țării ocupat de armata sovietică. De acum, lungul drum al exilului, cu greutățile începutului pe pământ străin, dar și cu realizările cu totul speciale, avea să continue fără cale de întoarcere. Țările în care s-a așezat, încercând să găsească un loc propice în care să trăiască și să scrie – Italia, Argentina, Franța și, în cele din urmă, Spania (în localitatea Collado Villalba). În 1992, la Madrid, scriitorul se stinge din viață cu dorul de patria în care nu s-a mai putut întoarce niciodată.

Vintilă Horia - „un țăran de la Dunăre” și nostalgia locurilor natale

În ciuda faptului că niciodată nu și-a mai revăzut locurile natale, Vintilă Horia a rămas legat de țară și de limba română, limba „în care visez”, cum scria odată, limba în care și-a scris poeziile, dar și o parte dintre romane și nuvele.

Nu e de mirare atunci că titlul ales de autor pentru notațiile pe care le-a făcut din când în când prin diversele locuri pe unde a călătorit, cu gândul la locurile copilăriei și ale tinereții, era *Jurnalul unui țăran de la Dunăre*.

Aflat departe și fără a mai avea vreodată speranța revederii locurilor unde s-a născut, unde s-a jucat, unde a învățat să citească, să iubească și unde își avea părinții, fie că se numeau Segarcea, Râmnic, Aldești, Chișinău sau București, acestea devin pentru el tărâmurii mitice.

⁵ v. Mihai Neagu Basarab, „A (re)deveni român”, în *Origini*, 4-5, mai, 2010.

Vom exemplifica în continuare cu fragmente din jurnalul și memoriile sale (recent descoperite și publicate sub titlul *Memoriile unui fost Săgetător*) ceea ce a însemnat satul românesc pentru omul Vintilă Horia, pentru formarea sa, dar mai ales pentru opera sa, în care locurile natale vor fi totdeauna prezente.

Primul este, desigur, Segarcea, oraș acum, sat pe atunci, pe care, chiar dacă nu a petrecut parte din viața ce poate fi rememorată (avea, cum am amintit, doar opt luni când a plecat), îl păstrează ca simbol al Țării.

Mai apoi, într-o comună din Moldova, Aldești, Vintilă Horia își va petrece o parte din copilărie, o perioadă scurtă, dar foarte importantă pentru el, cuprinsă între 1922 și 1923. În exil, după patruzeci de ani, mărturisește că nu a uitat nimic: niciun pom, nicio casă, nicio culoare. „*Totul nu este decât memorie*”, afirmă scriitorul la un moment dat. Așa cum va rememora fiecare loc prin care a trecut, va rememora și feeria anilor din copilărie petrecuți în Aldești. „Memoria scriitorului nu este numai vizuală, ci și olfactivă. Prozatorul evocă scene fabuloase, precum invazia lupilor în plină iarnă sau beția provocată de parfumul florilor odată cu sosirea primăverii. Reîntoarcerea în trecut evocă o lume, circumscrie un peisaj sufletesc, demonstrând din plin virtuozitatea artistului. Acesta nu scrie un jurnal propriu-zis, ci o carte de amintiri. Aflat în căutarea timpului pierdut, dziaristul evocă scene dintr-o lume apusă, interzisă, accesibilă doar prin intermediul memoriei. O memorie ce are darul de a salva de uitare momentele semnificative ale trecutului.”⁶

În recent publicatul volum (inedit) *Memoriile unui fost Săgetător* (ed. Vreamea, 2015), satul Aldești este „un autentic spațiu mioritic”. Așa îl rememorează cel care îl admira pe Blaga, scriind totodată despre opera filosofică a acestuia. Aldeștii, cu „armonia deal vale”, devine – la rememorare – punct de referință pentru întreaga sa existență viitoare: „M-am adaptat aceluia ritm din care n-am mai ieșit niciodată./.../ Când mă visez la Aldești, am limpede în minte complexul natură-om din care era făcut conacul și tot ce-l înconjură.” Descrierea casei din Aldești, a drumului către casă, a pârâului cu „sălciile pletoase”, a grădinii, a livezii cu pomi fructiferi se face în ton de duioasă aducere aminte, sugerând și durerea izvorâtă din imposibilitatea revederii.

Alte locuri rememorate sunt Valea Râmnicului, cu satele Poiana Mărului și Neculce, acesta din urmă, „minuscul, pe un vârf de deal mare, cu o bisericuță de lemn în mijloc, un fel de model românesc”. Dar Râmnicul revine adesea în amintire, el devenind în multe privințe spațiul de referință simbolic pentru întreaga formație viitoare, spațiul care-i sugera pământul și cerul patriei, cel cu care legase „prietenia fără cusur cu sufletul pământului din care mă născusem și din sevele cărui am fost atât de puternic adăpat și nutrit, ca de o altă mamă, fără chip, însă plină de suflet, de iubire și de îndemnuri de a crește drept.”⁷

Spațiile străine în care l-a dus viața sunt permanent raportate la cele de acasă: „Cu Valea Ronului la picioare”, memorialistul se lasă „îmbătat de mirosul pajiștii pline de flori și de plante de tot felul, exact *același ca în Bucegi*, am ascultat de pe un mal apa unui *pârâu care-mi aduce aminte de Prahova*, la capătul Buștenilor, în

⁶ Gheorghe Glodeanu, în art. „Jurnalul unui țăran de la Dunare I”, *Nord literar*, 9/2012.

⁷ Vintilă Horia, *Memoriile unui fost Săgetător*, Editura Vreamea, 2015, p. 43.

drum spre Diham./.../ Am adorat Elveția de la prima întâlnire, *pentru că m-a călătorit imediat către Carpați.*⁸

Aproape orice loc de pe pământ pe care trece declanșează în memoria scriitorului un loc anume din țară. Într-o scrisoare către fratele său scrie, de exemplu, despre Collado, orașelul spaniol în care s-a stabilit în cele din urmă, după mai multe peregrinări prin lume: „*Collado îmi aduce aminte de Râmnic.*”⁹ În 1976, din Italia, povestește despre „pădurile de fagi *ca în Bucovina*”¹⁰, dar la fel se va întâmpla și cu exilatul de la Paris, acesta scriindu-i în 1977 despre Sena care, „sub poduri întoarce vântori amenințătoare, *ca Oltul jos în coada Ostrovului de la Călimănești.*”¹¹

Copilăria în sate românești revine adesea în amintirile aflate în corespondența dintre Vintilă Horia și fratele său, Alexandre Castaing. Iată ce scria acesta din urmă, exilat de asemenea, rememorând anii copilăriei, de pe vremuri, de-acasă și trăind cu nostalgia acelor locuri: „... mi-a venit acolo în minte un alt miros, de care poate îți vei aminti. În ce vară?, poate prin 33 sau 34, ne întorceam de la câmp, în carul tras de boi sub îndemnul lui Dumitru, zis «jidanul» pentru că era roșcat la păr și avea ochii albaștri. Bucșele păcăneau rar (...) soarele cobora către crucea Comisoaiei, stoluri de lăstuni se răsuceau cu țipete subțiri, la limita azurului. Lucerna adunată sub noi, îndesată și apoi destinsă când roțile treceau peste șleahuri, răsufla în nările noastre un amestec de nenumărate parfumuri. Diferite, dar făcând toate parte din aceeași gamă, un fel de miros de camaieu, cu subtile variații între amarul ismei și răcoarea busuiocului. Dar, în bucățile pe care carul aluneca fără zdruncin, alte mirosuri ne veneau în întâmpinare. Dinspre salcâmi Bălțaților și plopii Dărămaților, călărind miriștile și porumburile, vălătuci de cețuri leneșe rostogolindu-se în jurul propriei lor neființe. Le simțeam tot atât de bine și cu ochii închiși. Miroseau a fum de vreji de viță, de coceni uscați, de cioplitură de salcâm, de fund de ceaun ars și de mămăligă. Puțin iute la ochi, dar nu supărător. Un miros de cină și de taină, vizibil ochiului din năuntru, încă viu după atâtea zeci de ani”¹².

Iar altădată, în 1975, îi scrie fratelui, referindu-se la vizita fiicei acestuia, Christina, la Paris: „I-am povestit din nou despre locurile copilăriei /.../ locuri care i se par magice și care sunt astfel.”¹³

⁸ *Idem, op. cit.*, pp. 95-96 (s.n.)

⁹ *Scrisori din exil între Vintilă Horia și Alexandre Castaing*, Fundația Culturală Memoria, 2011, vol. I, p. 116.

¹⁰ *Idem*, p. 49. *Țara fagilor* o rememorase adesea și poetul bucovinean Vasile Posteuca. În volumul *Catapeteasma bucovineana* (1963), de exemplu, el construiește poeme care amintesc de satul blagian în care s-a născut veșnicia, devenit, cu alte cuvinte centrul lumii:

„Acesta-i centrul lumii: satul meu.

La marginea lui Taica Dumnezeu.

De-aicea-ncep cosminele și plaiul

În care mai demult fusese raiul

Aici am stat cioban și-am plâns cu naiul.” (*Satul meu*).

¹¹ *SCRISORI DIN EXIL*, VOL. I, P. 55.

¹² *Scrisori din exil...*, vol. I, p. 79.

¹³ *Idem*, vol. II, p. 59.

Amintirile vor aduce aproape locuri și oameni, sate și obiceiori, în memoria tuturor celor siliți de destin să trăiască departe de patrie. Toate aceste amintiri îi leagă, așa cum specificul locurilor din care au plecat și în care s-au format spiritual le-a determinat un fond sufletesc similar, o esență comună. Vorbind despre Vintilă Horia, pe care-l considera „unul dintre vîrfurile spirituale și literare ale creativității și afirmării în lume românești”, făcând însă permanent referiri la propria sa biografie, un alt exilat, plecat tot din Oltenia, Nicolae Stroescu-Stînișoară, sublinia „în conținutul gândirii și operei lui Vintilă Horia o mai mare consonanță cu propria experiență interioară, confruntare istorică și viziune întemeietoare în ceea ce privește țăranul român și locul lui în orizontul și în ființa românească. Oricum, chiar și cea mai simplă privire înapoi spre drumurile vieții ar arăta că amândoi am intrat de timpuriu în rezonanță cu universul țăranesc, la trepte de vîrstă diferite, dar cu ecou de atunci nestins. La Vintilă Horia începutul a coincis cu frageda copilărie: „Ani de-a rîndul” – scria olteanul Vintilă Horia al cărui tată, inginer agronom, și-a îndeplinit un timp profesiunea în Moldova – „am visat adesea despre casa de la Aldești, în Moldova, unde am petrecut o parte din copilăria mea. Acolo s-a format sufletul meu și acela este peisajul din care s-a zămislit vatra mea de imagini, orizontul și stilul meu, modelându-le în același timp pe măsura propriilor mele instincte. Acolo am început să citesc și am văzut pentru prima oară un mort. Acolo am învățat să iubesc. Natura nu cunoaște jumătăți de măsură. Numai orășeanul e incomplet, vreau să spun unilateral, deci invalid. Țăranul este un întreg, încă din copilăria sa. Mai ales țăranul dunărean.” (*Journal d'un paysan du Danube*, Paris, 1966)

Iar mai departe, Stînișoară vine cu o comparație, situându-l pe Vintilă Horia și situându-se, desigur, pe sine, într-o galerie de personalități *deșțarate*, care percepeau satul și țăranul drept simbol al armoniei depline: „Aceasta îmi amintește de cum scria Constantin Stere, omul de stînga care îndurase rigorile deportării rusești în Siberia, că țăranul, în ciuda nivelului său cultural mărginit, „...e un tip armonios, el ne poate servi ca imagine, ca *prototip* al unui om «perfect» al viitorului... el muncește, simte, *cugetă*, la el lucrează deopotrivă *trupul, inima și capul*” (Constantin Stere, *Scrieri*, Editura Minerva, 1979). Nu cunoșteam această carte a lui Vintilă Horia cînd scriam în Jurnalul meu însemnarea din München, Sîmbătă, 1984, referindu-mă la adolescența mea de copil de oraș care mergea în vacanță la moșioara mamei sale din comuna Alunu, Județul Vîlcea: Pe la vîrsta de cinsprezece ani începeam să mă atașez impetuos, dar cum s-a dovedit mai tîrziu, durabil, de valorile rurale și țăranesti. Factorii care au contribuit la nașterea acestei predilecții esențiale sunt multipli, de la descoperirea inițială, acea explozie de percepții juvenile dintr-o vacanță la țară, concomitent cu o poveste de dragoste acolo, până la peripețiile de mai tîrziu ale rezistenței care la mine, nu întîmplător, au avut o coloratură „național-țăranescă”.

*Acum, în pragul bătrâneții, certitudinile încântării inițiale se adâncesc în trăirea mai departe a bucuriei întâlnirii cu natura și în meditația care o prelungește.*¹⁴

Amintirile, rememorarea se constituie în fire de legătură trainică cu trecutul, cu locul de origine. Sintetizează ideea, într-una dintre scrisorile către Vintilă Horia, fratele său: „Nimic nu-i mai trainic decât o amintire. Au, ca radiațiile radioactive, o longevitate care miroase a eternitate.”¹⁵

„Aparțin unui popor de țărani și poeți, al cărui contact cu istoria a fost întotdeauna dureros și tragic. Un popor care adesea s-a retras din istorie”. Aceasta ar putea fi fraza de revendicare identitară a autorului *Jurnalului unui țăran de la Dunăre*.

„Poporul de țărani” trimite la satul românesc, evocat adesea, constituit peste timp în referință matriceală. „Poporul de poeți” ne trimite la Eminescu. Într-o însemnare din 6 august, 1964, Vintilă Horia scria: „Am în fața mea, agățat în perete, portretul lui Eminescu, poetul și în același timp expresia cea mai deplină a țăranului dunărean, așa cum îl concep eu. Tocmai mi-a venit prin poștă de la București. Acest portret s-a găsit întotdeauna în camera mea, veghind lucrările mele, meditațiile mele, crizele mele de dragoste și întotdeauna am recunoscut în această privire dreaptă, frumoasă și tristă însăși expresia vieții și a destinului poporului român”. În scrierile sale eseistice, numele lui Eminescu, poezia și articolele jurnalistice, ideile și atitudinea acestuia față de societate și istorie sunt des amintite, analizate, dar, mai cu deosebire, continuate. De aceea, putem afirma că printre temele recurente în publicistica lui Vintilă Horia, cea referitoare la personalitatea și opera lui Eminescu ocupă un loc aparte.

Când face apel la „învierea strămoșilor”, adică a tradiției culturii latine, eseistul percepe creșterea literaturii române numai „sub uriașa umbră a lui Mihail Eminescu, figură de o complexitate și grandoare pe care puține literaturi au putut-o crea”, poetul fiind și un exemplu de formație intelectuală bazată pe cultura greco-latină, ceea ce indica „o însetată dorință de a pătrunde înălțimile trecutului îndepărtat.”¹⁶ Pentru scriitor, Eminescu însemna preocuparea pentru trecutul istoric, pentru mit, dar și pentru folclorul nostru. Basmele auzite în copilărie se constituiau de asemenea în puncte de sprijin pentru structura identitară. Amintindu-și într-un rând de poveștile din Mehedinți, Vintilă Horia, scrie că, cele povestite de cumnata sa au avut darul apropierei de spațiul pierdut: am fost timp de trei săptămâni aproape de Țară.¹⁷

¹⁴ Fragmentele sunt preluate din volumul *În Zodia Exilului – Întrezăriri*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 98.

¹⁵ *Scrisori din exil*, vol. I, p. 135

¹⁶ v. Vintilă Horia, „Să înviem strămoșii”, în *Credință și creație*, Editura Dacia, 2003 (ediție îngrijită de Mircea Popa)

¹⁷ *Scrisori din exil*, vol. I, p. 71.

Concluzii

Așadar, pentru scriitorul Vintilă Horia, dar și pentru Stroescu-Stînișoară ori pentru mulți alții plecați în pribegie și trăind cu Țara în gând, locul de origine, al cărei simbol este satul românesc, s-a constituit peste timp în referință matriceală.

Exilul nu înseamnă pentru niciunul dintre scriitorii noștri înstrăinarea de Țară, de locul în care și-au format personalitatea, fie acesta sat sau oraș. Pentru cei mai mulți însă, nostalgia după satul românesc, cu tot ceea ce reprezenta el drept chintesență a românismului, se răsfrânge permanent în creația lor literară.

Bibliografie

- Mihai Neagu Basarab, „A (re)deveni român”, în *Origini*, 4-5, mai, 2010.
- Eva Behring, 2003, *Scriitori români din exil.1945-1989*, București, Editura Fundației Culturale Române
- Gheorghe Glodeanu, în art. „Jurnalul unui țăran de la Dunare I”, *Nord literar*, 9/2012.
- Vintilă Horia, *Memoriile unui fost Săgetător*, Editura *Vremea*, 2015.
- Vintilă Horia, *Credință și creație*, Editura *Dacia*, 2003 (ediție îngrijită de Mircea Popa).
- Virgil Ierunca, *Trecut-au anii. Fragmente de Jurnal*, Editura *Humanitas*, 2000.
- Florin Manolescu, *Enciclopedia exilului literar românesc*, Compania, 2003.
- Nicolae Stroescu-Stînișoară, *În Zodia Exilului – Întrezăriri*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- *** *Scrisori din exil între Vintilă Horia și fratele său Alexandre Castaing*, Editura *Fundația Culturală Memoria*, București, 2011.